

Vörös csillag a Nemzeti Színház homlokán

II. A Fáklyaláng ellobbant...

„Molière... a királyok semmit nem szeretnek annyira, mint a villámgyors engedelmességet.”
(Molière: *Versaillesi rögtönzés*)

OKTÓBER 30. A Nemzeti Színház megválasztott Ideiglenes Nemzeti Bizottságának névsorát közli Obersovszky Gyula lapja, az *Igazság*: „Bessenyei Ferenc, Hindy Sándor, Sinkovits Imre [nem volt jelen a gyűlésen], Somogyvári Pál, Raksányi Gellért, Homm Pál, Szörényi Éva, Juhász József, Marosi Károly, Temesi János, Bán József, György József és Hegyi Imre.” Néhány névzavar azonnal feltűnik, mert: Homm Pál az Operett Színház tagja volt, s nem a Nemzetiben játszott. A „Temesi” név sem áll, mely Tamási János ügyelőt célozhatta, aki valóban tagja volt a Bizottmánynak. Megerősíti ezt egy kis cédula Sinkovits Imre hagyatékából, amely gépelt névsort tartalmaz, ezt a Nemzeti bizottmányának hiteles címjegyzékének tekinthetjük: „Bessenyei Ferenc, Juhász József, Somogyvári Pál, Sinkovics[sic!] Imre, Raksányi Gellért, Szörényi Éva, Hindi Sándor, Tamási János, Marosi Károly, Hegyi Imre, Nagy Imre, Braun József, Haán Pál, György József.” Feltűnő, hogy az október 30-ai *Igazság*-beli tudósítás Majorról hallgat, s arról is, hogy Pongrácz Gabriella párttitkár kiosztotta a káderlapokat, a maga részéről befejezte politikai működését. Említettük, alighanem szándékos időkeverés, amikor a főntebb idézett Major-beszély azt állítja: „...fölkérték Gellértet, hogy legyen igazgató” (*A Mester...*). Említettük, felesége, Beck Judit memória zakkanását; mintha családi saga volna a két próbatételes helyzet összecusszantása. Mert 1950 decemberében Révai valóban felkérte Gellértet, mert amikor Major pártiskolán időzött, Gábor Miklós párttitkár vezetésével „...ki akarták nyírni”, s a Madách Színház élére készült áthelyezni. Minthogy Gellért Endre nem vállalta a Nemzeti vezetését, így Major maradt. Major a demokratikus megvitatást és álláspontot memoárjában átcsúsztatja a bolsevik formulába. Nem kinyírás történt, hanem vezetési módszerét a társulat megelégette, s eljött a pillanat, amikor társulati, alapszervezeti, szövetségi és egyéb gyűlések folytonos szónoka s iránydiktátora szembesült a szabadság pillanatával, s a tár-

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999); legutóbbi kötete: *„Templom, parlament, kánpad: megannyi színpad” – ÁVH-s (be)sűgőkkel* (2014).

sulat mondta, amit évtizeden át nem mondhatott. Egyébiránt Gellért nem volt jelen a társulati ülésen, így akkor is fabulál Major, amikor így folytatja történetét: „Ő erre nem válaszolt, csak mosolygott. Nem volt ellenem” (*A Mester...*). Berek Katalin emlékezésében (*Tájkép magammal*) számos valótlanúság olvasható, egyebek között az, hogy Sinkovits Gellért Endre és Major távozását követelte. Sinkovits jelen se volt a társulati ülésen, sőt délután sem, amikor a Kertész utcai fővárosi gyűlésen az egyetemi fiatalok ajánlására került a budapesti művészek forradalmi bizottságába.

Egyébiránt Major hallgatott a szövetségi székházban (később: Fészek) a fővárosi gyűlésen is: ahová a Nemzetiből számosan átmentek. S mint Kállai Ferenc említi: „A Kertész utcába menet Major karon fogott bennünket Ferivel [Besenyei]. Szembejött egy asszony, jókora szatyorral. Megállított bennünket és azt mondta: »Maguk ezzel a szélhámossal karon fogva járnak?« És leköpte Majort, csak úgy csurgott róla a köpet. Jó tíz méter ment még vele, majd letörölte. Onnantól kezdve elmúlt a kivert kutya magatartása, üszkös, kemény lett, és azt érezte, hogy történjen bármi, ő kommunista. Leült egy székre, kettécsavarta a lábát, mert úgy tudott ülni, hogy kétszer körbement az egyik lába a másikon” (*Kállai*). A fővárosi művészek gyűlésén Darvas Iván elnökölt, s a színi társadalom elfogadván a Madáchban megfogalmazott pontokat, megválasztottak a forradalmi bizottságot, majd a rádió parlamenti stúdiójában Besenyei Ferenc magnetofonba mondta a kiáltványt, ami este 20 óra 10 perckor elhangzott a Kossuth adón. Tudatták országgal-világgal: addig nem lépnek színpadra, amíg a szovjet csapatok el nem hagyják az országot. Követelték a gazdasági önállóságot, az ÁVH feloszlatását, „a vérontásért felelős vezetőket állítsák bíróság elé”, továbbá „állandó, szabad és titkos választások azonnali megtartását”. S felhívták az ország valamennyi színházát és művész kollégákat, hogy csatlakozzanak a kiáltványhoz, és folyamatosan tájékoztassák a budapesti központot a vidéki eseményekről.

MAJOR TAMÁS pedig eltűnt – hamarabb, mint Kádár elvtárs. Nagy Imre koalíciós kormányának megalakulása általános bátorító erővel hatott a forradalom menetében. Nem szokás idézni a dokumentumok árjában, hogy október 31-én a Magyar Filmművészeti és Színházi Szövetség Forradalmi Bizottmányának terjedelmes és kemény nyilatkozatát, mely a Magyar Rádióban hangzott el, ebben ez is áll: „Az a művész, aki görcsösen ragaszkodik politikai vétkei tudatában is vezető pozíciójához, még szomorúbb, sőt felháborító látvány a politikusok csökönyössége. Ilyen gerőizmusnak új magyar művészetünkben helye nincs; a magyar művészeket semmiféle bosszúvágy nem vezeti, de nem hajlandó megalkudni sem!” A korábbi vezetők haladéktalan eltávolítása immár a politikai fordulat követelménye lett a művészeti életben is. Itt most Raksányi Gellért idézzük: „Besenyeit kértük, hívja fel Tamást és közölje vele: a körülmények között a legcélszerűbb, ha lemond. Hogy ne legyen a mi keserves kötelességünk. Mire Feri még valami olyat mondott »Hát így, meg úgy...« (*mély öblösítéssel*). Jó, válaszoltam, kimegyünk és közlöm a társulattal: te nem akarod Tamás távozá-

sát. »Nem. Nem!« – válaszolta Feri (*hevülten, mosolyos tekintettel*), erre feleltem neki: »Gyerekek! Itt nem arról van szó, hogy szeretem vagy nem szeretem! Vegyétek tudomásul a helyzetet, őrizzétek meg a forradalmi rendet!«” Mondhatjuk, hogy az október 30-ai forradalmi tanács megalakulásával Major Tamás igazgatóságát érvénytelenítette, de a Nemzeti életében november 1-jei társulati ülés fokozta a fordulatot. Hivatalos anyagot nem találtunk, így feltételezhetjük: még a gyűlés előtt került sor a telefonos akcióra, hogy a forradalmi bizottság hírrel szolgáljon a kollégáknak: Major Tamás főrendezői posztjáról lemondott. Ennek jegyében a Nemzetiben történekről szóló közlemény november 3-án így hangzott el a rádióban: „A Nemzeti ideiglenes forradalmi tanácsa 1956. november 1-jén tartott ülésén Major Tamás lemondását tudomásul vette, és a Nemzeti Színház művészi vezetésével háromtagú bizottságot bízott meg: Bessenyei Ferencet, Juhász Józsefet és Szörényi Évát.” Ilyenképpen a 30-ai társulati ülésen megválasztott általános feladatokkal megbízott Forradalmi Bizottság mellett alakult meg a háromtagú testület. S a bizakodás cselekvő akarata is megszólalt a 3-ai nyilatkozatban.: „A Nemzeti Színház ideiglenes forradalmi tanácsa felszólítja a színház műszaki és nézőtéri dolgozóit, valamint a fiatal művészeket, hogy holnap, november 3-án de. 9 órakor a színház helyreállítási munkájának megkezdésére jelentkezzenek a színházban. November 5-én társulati gyűlés lesz. Kéri, hogy a színház összes tagja jelenjen meg.” A *Kis Újság* november 2-ai száma a *Tisztítótűz a művészvilágban* című cikkében azt is tudatja, miszerint Major: „... a bejelentést Gellért és Marton tudtán kívül tette. A tagság a következő vezető adminisztratív személyek távozásáról döntött: Berczeller Antal üzemigazgató, Halász Kálmán főtitkár, Kovács Alice, Major Tamás személyi titkárnője, Singer Lászlóné és Pallós Klári titkárnők, Lurián Mária gazdasági vezető.” A helyzetet erkölcsi-művészi szempontból súlyosbította, hogy Major Gellért Endre és Marton Endre nevében is lemondott. Ehhez nem volt joga, Raksányi emlékezete szerint a társulati ülés formulája úgy szólt, hogy a főrendezői posztot megszüntették. Gellértet ez nagyon megviselte, Benedek András *A torreador* című kisregényében is felismerhető a kitalált dőbberete, s mint Illyés Gyula naplójából több helyen is kitűnik, a költő igyekezett újra hitet és munkakedvet sugallni a kiváló rendezőnek. Egy helyütt például ez áll a naplóban: „Az Írószövetségben. Két színész: beszéljük (Keresztury [Dezső], Németh [László] s én) Gellért [Endré]vel, ne hagyja ott a színházat” (december 3.). Major igazgatói és főrendezői posztról való távozása így véglegesnek tekinthető. Ezzel valamennyi színházi kézikönyv és lexikon mindmáig tévesen közli, miszerint Major Tamás 1945–1962 között igazgatta a Nemzeti Színházat, ugyanis lemondása, illetve vezető voltának megszüntetése okán vezetői folytonossága megszakt. S maga is mondta: „Minket azért dobtak ki...” – hogy miért azt elbeszéltek. S hogy mikortól állt helyre direktori megbízatása, arról más fejezetben részletesen is, itt csak annyit: bajos egyértelműen pontosítani, mert a minisztériális hivatal majd csak a tavaszon véglegesítette direktorságának új fejezetét. S még annyit: Major Tamás és Gellért Endre évtizedes alkotói és emberi barátsága

Gellértben megrendült, de nem azért, amivel Major magyarázza, miszerint az ő párhúsége Gellértet „mélyen sértette önérzetében” (*A Mester...*). Miért sértette volna? Hiszen 1945 óta jól ismerte Majort, esze járását, bolsevik ragaszkodását.

A barátság eltörött Gellértben azzal, hogy Major jóváhagyása nélkül beszélt nevében-voltaképp lenullázta a Nemzetiben végzett munkáját, művészi becsületét. A régi színháziak java már korábbi eseményre is hivatkozik: 1956 márciusában Kínából hazatérve értesült Gellért, hogy tudta nélkül Major Marton Endrét főrendezőnek nevezte ki. Mégis súlyosabbnak tűnik fel az őszi Major-nyilatkozat, ami társulati, közösségi méretekben, művészi rangjában iktatta ki Gellért személyét. S hogy Major megkérdezése nélkül vont be a játszmába? Politikai észjárását jellemzi, ahogy korábbi években beszédeiben is „Mi”-ről beszélt, amikor az igazgatás hibái kerültek szóba, holott az intézményért mindig az igazgató a fő felelős, és nem a művészeti kérdések megbízottja, Gellért Endre. Major persze művészi és politikai értelemben így sakkot adott a társulatnak, amely nem érzekelte a vezércselt, s elfogadta a jogilag és etikailag is képtelen húzást. Mert a három rendező nélkül ugyan mire ment (volna) a Nemzeti együttese? Hiszen új előadások, művészi üzemrend szükséges, s ha a három művészeti vezető együtt veszti rangját, további sorsuk is csak együtt alakulhat. Major voltaképp jobb pozícióba segítette magát, mintha a maga nevében távozik posztjáról.

Színészi vallomást egyet olvashattunk a forradalmi napok sajtójában: Bihari József *Színjátzásunk legyen végre valóban magyar* című interjút, melyben a remény hangját pendítette meg végrendeletként is, mert a november 3-ai *Új Magyarország* közölte. Néhány gondolata: „A művészet ne féljen a lélek sajátos kosztümjétől – anélkül persze, hogy az örök emberitől elszakadna... A színpadot adjuk vissza a nemzetnek és a nagyvilágnak. Várjuk a magyar írókat, adják szánkba a szókat, és életté formáljuk azokat. [...] szeretnénk viszontlátni mielőbb és minél többször az évekig száműzött, majd alig-alig adagolt *Az ember tragédiáját*, Németh László íróasztalban heverő drámáit, Kodolányit, Illyést és a tíz év talán nem egy elsülylyedt művét is” (Barcsi Szabó Sándor interjúja). Bihari gondolatai mellett olvasható *Az értelmiségi képviselők helyeslik és sürgetik a Nemzeti Főtanács megalakítását* című tudósítás, amely a nemzeti függetlenség jegyében a művészeti ágak forradalmi testületeinek képviselőjében Pátzay Pál, Járdányi Pál és Szervánszky Endre, Koffán Károly és Palló Imre egyetértően nyilatkozott a Petőfi Párt javaslatáról. Palló, az Opera jeles énekese „...rendkívül sürgősnek” nevezte a megvalósítását, s javasolta Kodály Zoltán elnökké választását, s mint az 1955 decemberében bemutatott *Zrínyi Szózatára* utalva okolta: „Nem véletlen, hogy a Szabad Kossuth Rádió hazánk függetlenségének és semlegességének deklarálása után ezt a művét szólaltatta meg.” S itt tudósítanak arról, hogy Kodály Zoltán orosz nyelvű levélben szólította meg a szovjet zeneszerzőket, „közbenjárásukat kérte, hogy Szovjetunió ismerje el Magyarországot függetlenségét és semlegességét”.

A NYAKAZÁS ezúttal nem maradt el. November 4-én hajnalban a szovjet csapatok rászabadultak az alvó és a szabadság álmát őrző országra, hogy a forradalmat felszámolják. Nagy Imre felborította, Kádár János pedig újra- és visz-

szarendezte a fekete-fehér sakkmezőt. Szokás feledni, hogy a lánctalpas megtorló hadműveletnél is súlyosabb rabságos idő következett. Mert a szovjetek katonai övezetekre osztották az országot, vele politikai-gazdasági és közigazgatási téren is átvették az uralmat. S mint Huszár Tibor monográfiájában írta: „november első felében Budapestre érkező és több mint egy hónapon keresztül itt tartózkodó szovjet emisszáriusok: a KB-elnökségi tag G. M. Malenkov, a KB-titkár M. A. Szuszlov és a KB-titkár A. B. Arisztov” diktálták az életet. Hírhedett szovjetvezérek, akik voltaképp Kádár körül szorították az abroncsot. S mint az életrajz V. Szereda és A. Sztikalin orosz történészek helyzetrajzából idézi: ezekben a hetekben voltaképp „Malenkov és Szuszlov kormányozták az országot” (Kádár – a hatalom évei, 1956–1959). Helyreállítás helyett további omlás következett a Nemzeti életében is: a művészbéjárót és a fölötte levő épületrész tanklővedék megrogyasztotta, s az ügyeletes tűzoltó meghalt. Súlyos sebesülés érte a társulatot is: a harmadikán bejelentett művészi tanácsból ketten elhagyták szeretett színházukat. Novemberben örökre távozott Rajczy Lajos, aki 1957 tavaszán Torontóban végzett magával, elment Juhász József, ő tovább bírta az emigrációt: 1971-ben lett öngyilkos a kanadai számkivetettségben. Férjével, a Nemzeti főmérnökével, Örményi Istvánnal és három gyermekével Amerikába távozott Szörényi Éva; csecsemő gyermekét hátrahagyva sietett Bécsbe új párjával Ferrari Violetta, majd édesanyja karácsonykor vitte utána kicsijét. Mások, kevésbé ismert színészek, ügyelők, műszakiak, némelyek csak hónapokra, mások évekre vagy véglegesen elhagyták az országot. S egy kései önmítosz, szokott majori fellengzős mese „disszidált tanítványa”-iról. „Amikor néhány éve kinn jártam Párizsban, volt tanítványaim megkerestek. Hálásan mondták, hogy amikor kiérkeztek Párizsba, azonnal meg tudtak élni. Azonnal... Tudniillik Sztanyiszlavszkij-köröket alakítottak... (Nevet)” – mondta 1983-ban Albert Gábornak (Major Tamás). Nevet az olvasó is. A Nemzetiből távozottak java Amerikába és Kanadába repült Bécsből. Major „tanítványai”?... és Párizsban? Ugyan kik lehetnek azok, akik Párizsban francia nyelvtudással azonmód Sztanyiszlavszkij jegyében megéltek? Márton László, aki a dramaturgiát hallgatta, aki Angliából 1960-ban költözött Párizsba? Képtelenség. Mert Psota Irén például Párizsig vergődött, ám december végén már hazafutott Pestre. Színészt egyet ismerünk: Pataki Jenő, aki Párizsban, egy mulatóban Strogoff Mihályként revüzött éjszánkánként, aki Major kortársa volt, s akit ő dobott ki a Nemzetiből. Badal János a kiváló operatőr s még néhány honi színházi ritter (dramaturg és színészi álomkóros) és filmes folytonos nyomorúságban hajszolta a napi frank-betevőt. Barrault, Vilar nevével is jelzett párizsi színi életben, melyben Gide, Ionesco, Beckett szerzősége már egy új, modern színpadi nyelvet igényelt, ugyan kik és kiknek szerveztek Sztanyiszlavszkij-köröket? S miféle köröket? Jegyzőkönyvből ismerve az ötvenes évek elején a Nemzetiben szervezett Sztanyiszlavszkij-kör eseményeit, mondhatjuk: a kiváló orosz színházi ember leszázalékolását végezték. Major „tanítványainak” diadalis megélhetése Párizsban 1956–58 táján – maga a ionescoi abszurd úgy, ahogy a Mester regélte.

PHILIPPE GÉRARD DÖBBENETE. Ha már a francia fővárosban időzünk, megjegyezzük: nincs értesülésünk arról, hogy eljutott volna a híre annak a budapesti forradalmi művésztestülethez, hogy a francia művészek tiltakozását Philippe Gérard fogalmazta a szovjet brutalitás ellen. Yves Montand részletesen is elbeszélte Tardos Tibornak. Philippe Gérard a *Till Eulenspiegel*t forgatta, Montand a *Salemi boszorkányokat* a Franceur utcai stúdióban. Ebédszünetben a stúdióból Simon Signoret társaságában átmentek egy közeli bisztróba: „Állva költjük el az ebédet, s látjuk a televízióban a budapesti felkelés első képeit, a tankokat, a rendőrséget, az ágyúzást, a romba dőlő házakat. Mintha fejbe vágta volna minket. Nem szólunk, csak annyit nyekergünk: »Lehetetlen, ez lehetetlen«. Egyszerre Gérard Philippe valami leírhatatlan mozdulatot tesz... Úgy fejezi ki a budapesti helyzetet, hogy hátulról nyakoncsíp egy elképzelt személyt, elkezdi püfölni a gumibotjával, az ordítja a fülébe: »Boldog leszel, hallod-e, még ha beledöglesz, akkor is!« Az elpüfölt alak a magyar nép, a gumibotos pedig a szovjet megtorló hadsereg” (*Irodalmi Újság*, 1987/1). Történelmi pillanat: a baloldali francia művész-értelmiségiek bolsevik-szovjet kiábrándulásának első dokumentuma.

RENDÜLETLENÜL Alig van értesülésünk Major Tamás novemberi napjairól. Őze Lajossal beszélgetve elmondta: katona volt azon az őszön, s egy társával „Lali”, mert Major így hívta, a lakására ment, s őrizték Pozsonyi úti otthonát, nehogy bántódása legyen. De senki nem kereste; máskor feleségével barátok otthonában időzött. Semmi kétség, hogy fáradhatatlan megvilágosulóként Major sietve jelentkezett Kádárnál, mint maga is mondja: „...én rögtön odaálltam a párt mellé” (*A Mester...*). A színházban a választott testületi emberek a megélhetés ügyeit intézték, a minisztériummal a novemberi, „levonás nélküli” illetmény ügyét levelezték (MOL. XXVI-I-8. Sza-1956 II.d). Bessenyei Ferenc és választott vezetőtársai főképpen jóléti ügyekben buzogtak: krumplit és más élelmet szereztek a társulatnak, üveg után kutattak, mert a színház ablakainak java betört. Összegezték a károkat, s kitűnt: a javítás hónapokat igényel. Amúgy az estéli játék is halasztva, mert a színháziak csatlakoztak az országos tiltakozó mozgalmakhoz. Kodály Zoltán elnökletével november 20-án megalakult a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa, mely memorandumban szólt az országhoz; a munkástanácsok követeléseivel egyetértve és sztrájkfelhívásához csatlakozva a színháziak közölték: a próbák és az előadások halasztva! A Magyar Színház és Filmművészeti Szövetség Forradalmi Bizottsága Szakáts Miklós és Kárpáthy Gyula vezetésével a Kertész utcai központban működött. Megszabadított elvekre alapozott szuverenitási tervek kimunkálásán dolgoztak. November 21-én Szakáts Miklós körlevelet küldött az országos bizottság nevében az alábbi tartalommal: „1. Amennyiben a színház Forradalmi Bizottsága ideiglenes jelleggel bírna, a társulat válasszon végleges munkástanácsot. 2. A munkástanács foglaljon állást a színház vezetői (igazgató, főrendező, gazdasági vezető) kérdésében. 3. Állítsa össze azokat a lényegbevágó szakmai kívánságokat, reformköveteléseket, amelyeknek teljesítését a színházi terület érdekében kéri.” Sinkovits Imre hagyatéka őrizte meg, amint azt a kitépelt lapra írott le-

velet, melyet a közelgő társulati ülésre tekintettel Füstös Béla írt. A Nemzeti hű szolgálatosnak vallomásának sorai: „Kedves Sinkovits Imre! Nem tudom, hogy mi tárvezetők maradunk-e helyünkön. Minden esetre addig is jó volna a társulati ülés alatt felszólítani bennünket, hogy minden tár a maga posztján fogjon a javítási munkákhoz. Értem ez alatt, hogy a világosítók addig is előmunkálathoz is a többi tár a megfelelő szétosztásban foglalatoskodna.” Nem tudjuk, hogy a központi kérelmek mellett Füstös úr javaslata is szóba került-e a Nemzeti társulati ülésén. Bizonyára. Sinkovits töredékes jegyzeteiből körvonalazódik: színházában és a forradalmi szövetségben széles összefogásra, szuverenitásra és a szociális gondok megoldására alapozott szervezet építkezésébe kezdtek, mely a főiskolától az ország valamennyi színházának művészi és műszaki kérdését igyekezett összegezni és majd képviselni. Gondoskodtak a színházaiak és a színésztthon öregjeinek ellátásáról, Maklár Zoltánnak új otthont kellett szerezni, mert az EMKE fölött lakott, melyet a szovjet tankok összeomlasztottak. Kárpáthy Gyula későbbi kihallgatásából (1957. július 18. ÁBTL 3.1.9. V-150394) értesülhetünk, hogy „25 körül a Forradalmi Bizottság összehívott egy kb. hatvan főnyi úgynevezett ideiglenes választmányt..., amely megválasztotta a Szövetség Ideiglenes Intéző Bizottságát és ennek elnökségét”, melynek ügyvezető titkárául Kárpáthyt választották, s ami fontos tény: a Népművelési Minisztérium színházi főosztálya írásban jóváhagyta a határozatokat. Az erősen megritkított belügyi iratok (október 30-án elkezdték darálni s eltüntetni) között november 29-ei dátumozással található „Meszlényi” jelentése, aki Raksányi Gellértet idézi Major Tamás helyzetéről: „...nem akar visszamenni a színház élére, mert legjobb barátai érdekelve voltak abban az időben. A Népművelési Minisztérium színházi osztályát nem ismerik el vezetőnek, azok rossz politikájának tulajdonítható, hogy annyi színész szökött ki az elmúlt napokban az országból. A színház jelenleg vezető nélkül van” (ÁBTL -3.1.2. M-18667/147). Így Ujhelyi Szilárdot, Haraszi Sándort és Losonczy Gézát és társaikat „saját kérésükre” (*Népszabadság*) november 22-én a KGB elrabolta, és Romániába internálta. Major megvilágosodott: Losonczy Gézát, Haraszi Sándort feledte, s a „baráti” társaságából Kádár János és Kállai Gyula maradt talpon, és diktálta az új helyzetet. Kádár november 26-ai rádióbeszédében még nyugtató hangokat pendített: „...az utóbbi években sokszor elhangzott »félelem nélküli élet követelménye. Mi azt kívánjuk és azért dolgozunk, hogy a törvényes rend mielőbb és teljes mértékben helyre álljon az egész országban és az élet minden területén.«” Decemberre elvadult a helyzet, mert változatosan súlyosodott a nyomás: Kádár tárgyalásai a jugoszláv pártvezetéssel; a *Népszabadság* újságíróinak november 24-ei sztrájkja; Kádár „konzultációja” Malenkovékkal Leányfalun december 1-jén; majd 2-3-án az Ideiglenes Központi Bizottság ülése, melyre a Walter Roman vezette román (!) pártküldöttséget is beengedték, mely követelte a megtorlások keményítését. Kádár pedig ekkor nevezte először ellenforradalomnak az október 23-án kirobbant nemzeti szabadsághajtást. S jegyezhetjük a krónikába: december 6-án a Nyugati pályaudvarnál a pufajkások sortüze dördült, 8-án

Salgótarjánban nyolcvan halott és több száz sebesült, Miskolcon december 10-én több áldozat a tüntetés véres ténye. Ha Kádár még bizonytalan is a megtorlás fokozatában, Marosán, Biszku diktálják a tűzparancsot.

Illyés Gyula 56-os naplóját olvasva kitűnik: a gondok sorában a Nemzeti ügye csaknem naponta szóba került. Merthogy az Illyés család gyakran átlátogatott a Voith Lajos–Mészáros Ági-pár Ménési úti otthonába. December 1-jén Gellért Endre és felesége is a társaságban időzött, amelyben „Rövid nézeteltérés” (Illyés): a két gyermek iránti aggodalom okán: Mészáros Ági „jóakarátú kioktatása”: mert Gellért felesége, Regéczy Lilla „(Bandival együtt) golyózáporban járt”, Gellértné, aki újságíró volt, a harcok idején „Önkéntes ápolónő volt”. Major vádaskodó hangoltsággal viszont ezt mondta: „...[Gellért] felesége kiment az utcára a diákokkal tüntetni a Corvin közbe” (*A Mester...*). Major tévtana, rágalma hasonlatos, mint Darvas Iván „golyószórós” vendégsége a Nemzeti Színházban. A Corvin közben nem tüntettek, hanem harcoltak november 11-éig. A régi Nemzeti a Corvin Áruház közelében állt, mely előtt napközben ezrek vonultak, este pedig a Szabad Nép székháza folytán az áruház is történelmi helyszínné formálódott. Regéczy Lilla a felvonulók sorában menetelhetett, s majd később valóban vöröskeresztes szolgálatot is vállalt. De Majornak itt a Corvin köz mint véres és „ellenforradalmi” metafora vádként formálódott meg még 1985–86-ban is.

November végén Major éledni kezdett; biciklin, micisapkában betért a főiskolára, ahol a diákok előtt a mulasztásokról beszélt, s ígérte: a stúdiumokat majd szélesebb látókörbe helyezi(k). Például: Hevesi Sándor gondolatait méltatlanul hanyagolták, ezentúl másként lesz, ígérte, Hevesi Sándor életműve és más, kiváló magyar színháziak is bekerülnek a tananyagba. Ezekben a hetekben Gellért Endre, Básti Lajos és Gyárfás Miklós intézte a főiskola ügyeit. A hallgatók és a színháziak bizottmánya is Gellértet szerette volna főigazgatónak, de mint annyi óhaj és remény, ez sem teljesülhetett. Már csak azért sem, mert Gellért Endre nem volt párttag. De hát az egykori MDP tagjai sem akartak az MSZMP tagjává válni. A Nemzeti Színház MDP szervezete a forradalom előtt 130 tagot számlált, s az MSZMP-be 33-an léptek be. Ebből hat művész – köztük Major Tamás.

December 1-jén a Nemzeti Színház társulata ülésezett, s egy 14 tagú Intéző Bizottságot választott. December 5-én a Vígadó közeli szovjet emlékmű parkjában Gellért, Benedek András és Illyés beszélgettek. S a költő kérte a kiváló rendezőt, mondja el „sérelmei történetét. A Színház Forradalmi Tanácsa a forradalom győzelme napján (egy kalap alá véve az egész hivatalos vezetéssel, illetve irányítással) úgy kezelte őt is, mint sztálinistát: elfogadta azt a lemondását, amelyet nem ő, hanem Major tett az egész vezetés névében. A forradalom visszanyomása pedig úgy hívta vissza a helyére, mint aki megfelel ennek az új helyzetnek; tehát a sértést megduplázta, most már alkalmazkodónak ábrázolva őt. (Közben szovjet tankok dübörögnek a Petőfi tér felé.)” A színháziak döntését is védve Illyés megjegyezte: „Mindezt persze ügyetlenségből és tapintatlanságból. Lényegében őt sem ilyennek tartják. De kifelé mégis így ábrázolódik, vagy-

is ez (mai szóval) a »dolog optikája«. De hát kire hasson a látszat, ha nem a színészre, a rendezőre?”

Illyés jelzi naplójában: vonuló tankok látványa és dübörgése kísérte beszélgetésüket Sinkovits Imre (december 5.) így összegzi a napot: „Ma ismét izzó a főváros hangulata.” Igaz, Keleti Ágnes negyedik aranyunkat szerezte a melbourne-i olimpián, ám a nők tüntetése a Petőfi-szobornál, az amerikai és angol követség előtt forrósította a hangulatot azzal különösen, hogy szovjet páncélosok „mentek a tömegre” – ahogy a színész írta kemény fedelű barna kockás füzetébe. Ám amit nem említett: ezen a napon (5-én) a december 1-jén titkos szavazással megválasztott 14 tagú Intéző Bizottság „felkérte Major Tamást a színház ügyeinek ideiglenes továbbvitelére”. Ezzel egyidejűleg „Major Tamás felkérte az Intéző Bizottságot, hogy további munkájában mint Művészeti Tanács vele együtt működjenek” (MOL XXVI-1-8). Áttekintve a szavazás eredményét, kitűnik a társulat éles véleménye: a művészek sorában kilencvenhatan szavaztak; legtöbben hetvenhárman Bessenyei Ferencre voksoltak, hetvenegyen Ungvári Lászlóra, Maklár Zoltánra ötvenegyen, Somló Istvánra negyvenöten. A negatív tartományban bukkan elő Major Tamás, akire tizenegyen szavaztak. De a rendezői hármásban igazi a társulat kudarcos véleménye: Gellért Endre ötvenhárom voksot kapott, Marton Endre negyvenkettőt s Major Tamás: egyet. Ismétljük: december 1-jén szavazott a Nemzeti együttese, s ötödikén Major már a Nemzeti ügyvezetője. Erősen feltűnő, hogy Gobbi Hilda eltűnt; se teste, se lelke nem jelez nyomokat a forradalom napjaiban és később sem; a december 1-jei szavazás eredményéből kitűnik, bizonyos nem volt jelen a társulati ülésen. *Közben* című emlékiratában szava sincs az őszi eseményekről, későbbi, belügyi adatok sejtítik, hogy a már keresett Gimes Miklós néhány napig Gobbi lakásán talált menedéket. Gobbi úgy is mattolva érezhette magát, hogy ÁVH-s barátja, Péter Gábor börtönbüntetése mellett már a reformkommunisták, köztük néhány barátja is üldözötté vált a kádári megtorlás napjaiban. S ebben különbözött a mozgalmár pár: Major megrázta magát, s máris a bolsevik párt hűségére esküdött, Gobbi azért féldecikkel is nehezen viselte a zaklatott időt. Emlékiratának Örökény-mottója utal sejtelmesen a drámára: „E kor nekünk szülőnk és megölnk. / Tőle kaptuk mint útravalót, hogy lehessünk hősök és gyilkosok, / megbélyegzők és megbélyegzettek...” (*Pisti a vérzivatarban*).

ÉRTJÜK azt a névsor is, melyet Illyés Gyula említ a december 7-ei beszélgetést rögzítve: „A Nemzeti Színház sorsáról, a Fény presszóban. Gellért [Endre], Major [Tamás], Marton [Endre], Somló [István]. Alakuljon egy öttagú intéző bizottság az előbbiekből s még egy író[k]ból a Nemzeti [Színház-szerzői vagy kritikusai közül. Keresztury [Dezső] nem tetszik Major [Tamás]nak. Illés [Endre] igen. Beszéljek először én vele. Képtelenség telefonon megtalálni, menjen el hozzá délután Gellért [Endre]. Összetűzésem Major[Tamás]sal. Nem kezdünk, de nem is sztrájkolunk.” Miben vitázhatott a költő Majorral? Vélhető, Keresztury személyéről is, mert hiszen 1945–1947-ben minisztere volt Majornak, s nyilvánosan is tusakodtak Major bolsevik elfogultsága folytán, s ebből következően

még inkább emberi-erkölcsi okokból. Keresztury átlátott Major Tamáson, és véleményezte is a Nemzeti direktorának elfogultan balos politikai-művészi játékeit. A vita személyes része: a sztrájk és a színházi nyitás dilemmája. Illyés úgy is érintette, hogy az ő *Fáklyalángja* a tét, mert ez, ami leggyorsabban felújítható és színpadra kerülhet, és a forradalom bukása után játszódik. De Illyés további jegyzete mélyebb feszültsége(ke)t is sejtet a december 7-ei napról: „Major [Tamás] szavai Háý[Gyulá]ról: először arról olvasott föl kiáltványt, beszéljék le a diákokat a tüntetésről. Aztán arról olvasott föl (a rádióban), hogy tegyék le a fegyvert, dolgozzanak. Aztán arról, hogy álljunk ellen halálig és segítsenek.” Major immár a folytonosan igazodó Háý személyétől viszolyog, talán emlékeztetve, hogy hitvány darabjainak is tért engedett, de a *Varró Gáspár igazsága* másért is szaglott neki. Jól szimatolt: ha Nagy Imrét és társait a jugoszláv nagykövetségről elhurcolták; az államvédelem elkezdte az írók kihallgatását, Kádár és Marosán elvtárs lövet a tömegre, s a legfelsőbb vezetés irányításával egyre erősödik a megtorlás, az írókat is ki- és beviszi a politikai rendőrség, akkor Háý is sorra kerül. A december 7-e híre volt az is, hogy hajnalban Gáli Józsefet letartóztatták, Tamási Lajost pedig éppen kiengedték. Így Major okkal gondolhatta: drámaíróját politikai alapon kivetheti az örvénylő elvhűség ladikjából. Hozzáteve: egy börtönfüggő szerző darabjával kockáztassa a maga hűségét? De súlyosabb kérdés vita körvonalait is érzékelhetjük Illyés jegyzeteiben: „Major [Tamás] érve: Ebben a forradalomban már október 23-án ellenforradalmi elemek voltak. Ezt nem lehetett hagyni, ebben bele kellett avatkozni.

- Mi volt az ellenforradalmi elem?

- Zsidóellenes jelszavak!

- Vagyis ezért kellett elesnie 70 000 embernek? Nem látod, hogy az ilyen érvelés mily mértékben élesíti épp az antiszemitizmust? Az az igazság, semmi ok nem lehetett a veszély érzésére, mert nem volt semmiféle fenyegetetés.” Éles a vita, mert Major ismét ideologizál, s önigazolja az ellenforradalom tételét, mert már Kádár elvtárs is kimondta a súlyos politikai ítéletet. Illyés pedig a forradalom tisztasága mellett érvelt. Immár fölöslegesen. Mert Major párthú katonaként képviseli s azonmód szolgálja a kádári érveket és politikát. December 8-án Illyés Gyula tudatja: Gellért Endre híre szerint Illés Endre elfogadja a Nemzeti felkérését. Sinkovits naplójában először december 8-án szerepel Major neve: „... megbeszélést tartott a műszakiakkal”. S az általános helyzet: „A kormány a munkástanácsokkal való megbeszélés után nem reflektált a különböző memorandumokra, hanem majdnem egyértelműleg kifogatva és félremagyarázva az eseményeket s azok mozgatóit: okt. 23-át jórészt ellenforradalomnak és az imperialisták bujtogatásának minősítette!!!!!!” 2^h-kor a Szövetségben megbeszélés kezdődött, melynek öröme: Kárpáthy Gyulát, a szövetség főtítkárárt, lelkét kiengedték! „...így újra munkához látunk” – jegyezte fel a színész, de a nap összegzése mégis keserű, s ehhez hív a nyelvhelyessége: „Süjvedünk.”

December 9., vasárnap Illyés Gyula és Sinkovits Imre naplójában a központi munkástanács felosztatása, statárium, véres sortűz Salgótarjában...; a színész

a maga vigaszára tán, a pesti folklór keserves kacajait is sorolta (Budapest európai „vérfürdőváros”; „Lakását ingyen leválasztom” – Zsukov stb.), s komor összegzőként írta: „Dühöng a Bach-korszak Magyarországon”)

Másnap december 10-én, délben az írók és a Nemzeti Színház képviselői a Rózsadomb kávéházban találkoztak. Illyés Gyula feljegyzésében Illés Endrét és Németh Lászlót említi, s a történeéseket így rögzítette: „Gellért [Endre] oly udvariasan s személytelenül, hogy már homályosan elmondja, miről van [szó] alakuljon egy írói bizottság a vezetés »segítésére«. Hubay szerencsétlen közbevetése: azért a Nemzeti [Színház] most is jól működik. (Akkor mit keresünk itt mi?)” Okkal kérdezte Illyés, Hubay nyilván Majornak akart tetszeni, hiszen az Intéző Bizottság újra helyzetbe hozta a korábbi direktort. Az Illyés-naplóhoz fűzött jegyzet szerint a rózsadombi találkozóon ott volt Bessenyei, Sinkovits, Raksányi Gellért, Tamási Áron, Déry Tibor és Karinthy Ferenc is. Sinkovits füzete viszont nem jegyzi fel az eseményt, de azt igen, hogy: „Bessenyei Ferit behívták a rendőrségre. Az értelmiségi forr. bizottság ügyében érdeklődtek tőle. Déry Tibor, Keresztury Dezső ugyancsak ott voltak. Mindnyájukat hosszabb-rövidebb idő után elengedték. Délben fent voltunk a minisztériumban Darabos Ivánnál. Igen értelmesen beszélgettünk, de semmit nem végeztünk. Majd Kállai Gyulával fogunk tárgyalni.” Ha Sinkovits nem említi, hogy az általa igen tisztelt írók társaságában időzött, akkor bizonyára nem volt jelen a Rózsadomb kávéházban, amint Bessenyei sem. Utóbbi nem is a Nemzeti dolgában, hanem a Kodály elnökölte értelmiségi bizottmány tagjaként idézték kihallgatásra, mert már készülnek arra, hogy másnap (11-én) a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsát betiltják. Az írók 10-én, délben találkoztak; és Sinkovitsék is délben mentek az államtitkárhoz, így ez a tény is feltételezi távolmaradásukat a Rózsadombból. Raksányi Kutya ott volt, mert erről beszélt nekem, amikor az 56-os eseményeket felidézte. Feltűnő, hogy Illyés nem említi Déryt és Tamásit, előbbi is kihallgatták délelőtt, Tamási naplója decemberre elapadt; vélhetjük, Kereszturyt Major vétője okán nem hívták meg (?), bár aznap ő is a rendőrség meghívottja volt.

Illyés így folytatja jegyzetét: „Végre nagy nehezen kimondódik a lényeg: a Nemzeti [Színház] szétmegy, elzüllik, kompromittálódik, ha nem kap új vezetést, illetve vezetőt...” Kiténik, Major ugyan jelen van, de az írók már „új” vezetői megoldásban gondolkodnak, talán a három pont is ezt sejteti. És Major hallgatja az őt követő idő terveit, de szava sincs. Illyés bizonyára idézné, ha süllyal szólna valamit. Major hallgat, mert tudja: a kádári idő neki dolgozik. Hiszen a régi vezetők visszahelyezését már rendeletbe foglalták. Tegyük hozzá: már értesülhetett arról, hogy a 11-ei Ideiglenes Központi Bizottság ülésére meghívták, s azt is tudatták vele, hogy az Értelmiségi Tanács tagjává választják. Tovább idézve Illyést: „De Illés [Endre] nem vállalja: írni akar. Így hát a vezetőség meghív egy írói kollégiumot az igazgatás megosztására. Mivel nyisson a színház. Elleneztem itt is, hogy a *Fáklyalánggal*, Németh [László] is, Illés [Endre] amellet érvel, hogy azzal. A legsúlyosabb érv (Majoré): már ki van nyomtatva a közös plakát. »Engem miért nem kérdeztetek meg?« »Mert az áldozatok hozzátartozói

javára megy az előadás.« Megállapodás: a második előadás a *Galilei* lesz, s a lapokban a hirdetés: a Nemzeti a *Galileivel* s a *Fáklyalánggal* nyit (amely úgy is repertoáron van).” Másnap, december 11-én kedden délelőtt a Katona József Színházban „...megállapodtunk egy collégium összeállításában a színház élére. Ez 4-5 íróból s rendezőkből és 6 színészből állana. Utána a Szövetségben keserű hangulatú megbeszélés” – jegyezte fel Sinkovits.

Aki 12-ei naplóját így kezdte: „...az éjjel elvitték Fekete Gyulát, a *Májusi felhők* íróját. 10^h d. e. a rendőrség megszállta a Nemzeti Színházat, mert feljelentést kaptak, hogy fegyveres ellenállás készül!?!?! Őrültek!” Emlékezők szerint fegyvere csak Tamási János ügyelőnek volt, aki a forradalom napjaiban a Csokonai utcai műhelybe vezető alagút átjáróját őrizte, hogy idegen ne juthasson be az épületbe. Őrültek, tébolyos „félelem”-mentesítők... – volt bennük rendszer. Bizonyos, hogy eltervelt időzítéssel szervezték az akciót; a politikával tárgyaló színháziak értsék az erő és a hatalom üzenetét.

Bizonytalannak tűnt, hogy 16-án vagy 23-án folytatják a Nemzeti műsorát, illetve kezdik újra az évadot, ám a munkástanácsok sorsa bevégeződni látszott. Előző nap, 11-én a parlamentben letartóztatták Bali Sándort és Rácz Sándort, a Csepel Vas és Fémművekben a munkástanács álláspontját elvetve a gyáregységek sztrájkoltak. A nyitni vagy sztrájkolni? kérdés általános dilemmaként merült fel a fővárosi és a vidéki színházak életében is. Ilyenképpen a változatlanul működő, a forradalom idején megválasztott szövetségek álláspontjában is.

Ebben a feszült légkörben érdemes idézni Illyés naplóját. Tizenkettedikén az írók orvosa, az olykor túl-magyar hevírettel áldott Tompa Kálmán telefonon, számonkérő hangsúllyal hívta fel az író:

„A Nemzeti a *Fáklyalánggal* kezd. Ezt mindenki úgy tekinti most mint kollaborációt.

– Ki mindenki s mi jogon?

– Most, mikor a másik titkárt is elfogták [véltetően a Munkástanács letartóztatott vezetőire utalt], amikor Salgótarjánban nyolcvan halott... Ilyenkor nem lehet kollaborálni.

– Aki engem egy élet munkája után, ennyi után kollaborálnak tart, azt én hitvány csibésznek tartom.

Akartam még valamit mondani (hogy épp reggel bíztam meg Flórát, tiltsa le mindenképp az előadást, ahogy különben tegnap Gellért [Endré]vel is megbeszéltük), de csak nyeltem egyet, s letettem a kagylót. Jóval később a Katona József Színházban fölhívtam mégis Gellértet. Semmiképp ne játsszanak most.”

Gellért Endre bizonyára egyetértve tegnapi magával, megígérte: 16-án a Nemzeti nem kezd a *Fáklyalánggal*, s ez ügyben Majorral vita is lobbanhatott, aki véltetően a politika kívánalmára hajlott: a sztrájk ellenében a mielőbbi játékot sürgette. Feltételezhetjük: a darab szereplői, Bessenyei, Sinkovits, Raksányi a halasztást pártolták, Major pedig csöndesen hagyta folytatni a dilemmát. December 12-én a Katona József Színházban a megbeszélés után folytatódott a közügyiség, Sinkovits feljegyzése szerint: „...a szövetségben intézőbizottsági ülés. Both

[Béla] lemondott. Hont [Ferenc] a terület réme. Kállay éceszgébere s kivívta a szakma egyöntetű gyűlöletét. Nem biztos a 16-ai nyitás 3^h-kor megbeszélés a Parlamentben Kállay Gyulánál. Az előszobában Hont fogadott minket. Elmondtuk a Nemzeti Színház problémáját, s javaslatainkat. Tolmácsoltuk a szövetség álláspontját, s tárgyalási lehetőséget kértünk. A bebörtönzött s letartóztatott írók érdekében is szólunk. Általános politikai tájékoztatás után kétségbe vontuk a terror az erőszaknak mint dem.[okrácia] és szoc[ialista] építőmunkának a legkiválóbb eszközeit. Sok mindenben nem értettünk egyet, de egyet megértettünk: jó lesz nem ugrálni! Furcsa a Parlament levegője!!! Nem tudom, hogy Kossuth mit érezne az épület állapotjának láttán.” Jelek szerint Major Tamás változatlanul az ügyelő pultnál állt, és figyelt; újra jelenésére várokzott.

A Katona József Színházban december 13-án délelőtt 10 órára társulati ülést hirdettek, melyen Somló István az Intézöbizottság nevében beszámolt az elmúlt napok eseményeiről. Bevezetőjében megállapította: az autonómia jegyében a szétszakadási jelek után „a kézszorítások meglazulását [...] újra egységes, kemény, termőképes kézszorításokká alakították át, mintegy biztosítékául annak, hogy a Nemzeti Színház él, él és élni fog a nemzeti színjátszás folytatólagos érdekében.” Félreérthetetlen utalás arra, hogy Majorral újra kezdődhet a munka. Ezt követően a nyitás műszaki és művészi kérdéseit lajstromozta, miszerint a *Fáklyaláng* és a *Galilei* mellett a Blaha Lujza téri épület megnyitás esetén a *Bánk* és a *Tragédia* kerülhet színpadra, s a tervek közül „...csak Tamási Áron [Ördögölő Józsiás] és Karinthy Ferenc [Szellemidézés] elkészült darabjairól beszélgettünk”.

Hosszabb fejezet következik Somló beszédéből, mert részletesen sorolja a színház vezetése körüli történéseket. „Az új, illetve kiegészített Intézöbizottság második összejövelele december 3-án vált esedékessé, de ugyanezen napon Kormányrendelet megszüntette az ilyen gyűjtőfogalomban nem is tudom pontosan hogyan elnevezett Intézöbizottságok további működését. Ugyanez a Kormányrendelet az Intézmények régi igazgatóit arra szólította fel, hogy október 23. után elhagyott, akár felszólításra, akár önként elhagyott munkahelyeiket haladéktalanul foglalják el. A Nemzeti Színház újonnan kiegészült Intézöbizottsága tehát tudomásul vette, hogy funkciója ezzel a nappal véget ért. Beszényei Ferenc, mint az Intézöbizottság elnöke, telefonon felhívta Major Tamást, és kérte, hogy a rendelet értelmében jöjjön be a színházba, és foglalja el igazgatói helyét. Major 39 fokos lázzal bejött a színházba, és fölösleges szóhasználat elkerülése érdekében azonnal kijelentette, hogy őt rendelettel nem lehet igazgatói székébe visszahelyezni, ez az ő szuverén emberi elhatározásának joga, és semmilyen körülmények között a Nemzeti Színház igazgatását nem vállalja. Ugyan akkor kijelentette azt is, hogy művészi munkájával továbbra is a Nemzeti Színházat kívánja szolgálni, természetesen jeles munkatársaival, Gellért Endrével és Marton Endrével együtt, de minden cím és rang nélkül, mint egyszerű művelője annak a művészi talajnak, amelyen a Nemzeti Színház közel 170 éves munkája felépült. Az Intézöbizottság lemondását formailag tudomásul vette, de ugyanakkor a nyilatkozatban, melyet ő és az Intézöbizottság minden tagja

aláírt, annak az óhajának adott kifejezést, hogy a volt Intézőbizottság tagjai „mint művészi tanácsadó testület”, vele együtt működjekének tovább, mint a Nemzeti Színház vezetni kívánó munkaközösség tagjai. Ugyanilyen tartalommal kívánta azt is, hogy az Intézőbizottság műszaki tagjai a műszaki munkaterület további tanácsadó tagjai maradjanak.” Itt hivatalosan is elhangzott: „...december 10-én arra, a szerintünk eléggé meg nem becsülhető eredményre jutottunk, hogy 5 kiváló magyar drámaíró, név szerint Illyés Gyula, Németh László, Tamási Áron, Illés Endre és Karinthy Ferenc együttesen és külön-külön is, a Nemzeti Színház további, minél rangosabb és minél nemzetibb jellegű munkája érdekében, legjobb tudásuk szerint mellénk állnak.” Beszédének zárásában közölte Somló: a három rendező mellett két dramaturg: Benedek András és Hubay Miklós, az Intézőbizottság hat színésze és a megválasztott műszakiak alkotják a vezetőséget. Tudatta továbbá: a Nemzeti vezető testülete „... semmikor nem kíván a Szövetség intencióival szemben állani, sőt a Szövetség nehéz és körülményes munkáját inkább segíteni szeretné, de mindenkor autonóm Nemzeti Színház belső erőire támaszkodva kívánja megoldani sorsát...” (OSZK Kézirattára. Fond: 123. Somló István kézirat, 14. kötet). A társulati ülés ezzel befejeződött, majd az új szereplőkkel próbálták a *Fáklyalángot*, így Sinkovits Vukovics Sebőt alakítja, s mint a 14-ei bejegyzésében olvashatjuk: „Nem nyitunk 16-án, csak 23-án” – s ezzel a színész naplója beveződött.

KIBŐVÍTETT ÜLÉSEN a Magyar Színház és Filmművészeti Szövetség elnöksége 21 taggal a budapesti színházak kérdéseit vitatták meg, s ebben a névsorban feltűnő, hogy egyetlen filmes sem vett részt. A Nemzetit Apáthi Imre, Besenyey és Sinkovits képviselte. Az összefoglaló szerint „terméketlen vita” bonyolódott a minisztérium mellett működő igazgatói és színművészeti tanács felállításáról és működéséről. Keresztury Dezső véleményéből: „...azzal a bizonyos civil kurázsival, mely adott esetekben felérhet a katonák szuronyaival és tankjaival, lehet egy magyar nemzeti gondolatot kialakítani és szolgálni” (ÁBTL 3.1.9. V.15o394). Az író szerint a színház területén is a „nemzeti gondolatot” tekintélyes testület képviselheti, amellyel talán még Marosán sem száll vitába”. Jámbor remény, hiszen ez időtt Marosán elvakult és már-már eszelős voltában uralta a közhangulatot. S önéletírásában olvashatjuk: amikor a rádió közölte, hogy Marosánt államminiszternek nevezték ki a Kádár-kormányban, az anyja megjegyezte a szomszédnak: „Szegény ország” (*A tanúk még élnek*). A szövetségi ülésen Karinthy Ferenc kiállt a már bebörtönzött Gáli József darabjáért (*Szabadsághegy*), mondván: tekintélyes testület. „Itt valóban elképzelhető, hogy még megvan ez a típusú miniszter, akit nem a nép bizalma tart fenn. [Élénk derült-ség] A darab tehát nagyon aktuális.” Kárpáthy Gyula a jövőre utaló bizodalommal összegezte a gyűlés értelmét: „A forradalomban mi, írók, színészek és a magyar értelmiség egy része, nagyon megtaláltuk azt a közös utat, amely nem volt meg itt az eltelt tíz évben.”

Illyés naplója laphiányos decemberi 21-én, de annyi a töredékből sejlik, hogy a *Fáklyaláng* próbája közben vélhetően rövidítési és átírási kérdések kerülhettek

szóba. Mert az elbukott forradalom után néhány héttel gyúanyag lappangott néhány jelenetben és párbeszédben, s vélhetjük: ha nem is átszabásra (?) vagy öncsonkításra (?) kérhették Illyést, de némi áthangolásra, a módosítások dramaturgiai világosságának dolgában Gellért Endrével tanácskozott. Tegyük hozzá: a kijárási tilalom, a közlekedés nehézsége kényszeríthette a színházat, hogy időben, a nézők hazajutására gondolva, rövidítse az előadást. Illyés későbbi feljegyzéséből kitűnik, hogy az írói testület részvételével (Németh László és Tamási Áron jelenléte bizonyos) már távlatos kérdések merültek fel. „Az előadás után megbeszélés már a színház ügyében. A társulat – Bessenyei [Ferenc] s Major [Tamás] – nem akarják Háy [Gyula] darabját előadni semmiképp: olyan sematikus rossz! »Szétverné a közönség a színpadot!« Háy viszont ezt tartja legjobb s legidősebb darabjának. S ráadásul ő maga is már más (a város tudatában is, mint eddig). Én nem ismerem a darabot. Álláspontunk elvi: ha elfogadott s kitűzték, sőt kiplakátozták, adják elő.”

ILLYÉS FIGYELME lankadatlan a Nemzeti iránt; december 22-én Karinthy Ferenc új darabját véleményezte naplójában, mert elkészült, és színpadra tervezték: „...új darabja a *Villanás* (ha ez marad a cím, mert nem szerencsés), apja tragédiájáról, családi életéről: legjobb darabja, tán írása is. Teljesen Csehov (oly tudatosan, hogy ez feloldja szinte a hatás vádja alól). Nagy fogyatékosága mégis: zsidókról szól, anélkül, hogy ez bátran kimondódnék, emiatt valami hullámhegy-zavar. A 38-as határkiigazításnak pl. csak a család örül, a hős maga azt hirdeti: ezt nem lehet elfogadni, mert Hitler keze, véres kéz nyújtja. A népek ilyen-mivel nem törődnek, mert ezzel a történelem sem törődik. (Sajnos) Mert Trianont mi nyújtotta?” Illyés vélekedését elmondhatta Karinthy-nak, de lehet, hogy Benedek Andrásnak, s valóban változott a cím, mert 1957 őszén (X. 25.) darabja *Szellemidézés* címmel majd Major rendezésében került színpadra a Katona József Színházban. Az *Ördögölő Józsiásra* is szerződés kötött a Nemzeti Intézőbizottságának január 16-ai egyhangú határozata értelmében. Major, Hubay és Benedek András aláírása ígerte az írónak, hogy tündérajátéka ősszel színre kerül, ám 1957 nyaratól Tamási nem darabjának a próbáira járt a Nemzetibe, hanem kihallgatásokra a Gyorskocsi utca 31-be.

Alighanem az öttagú irodalmi testületben Illyés az egyetlen, aki komolyan gyakorolta megbízatását. Karinthy Ferenc drámája után Háy Gyula *Varró Gáspár igazsága* című darabjának további életesélyét vizsgálta. December 30-ai bejegyzése szerint Benedek András dramaturg Háy munkájának „előadhatatlanságáról” beszélt az írónak. De Illyés lelkiismeretes tanácsadó: január 18-án Háynál vendégeskedett, s a Varró Gáspár kéziratával távozott. Oszkó Terka parasztlány története, kit a népi demokrácia új világba röptetett, de emberi tartása gyöngének bizonyul karrierviszketegségében. A leányzóval az „osztály igazság” is megbukik. Illyés január 19-én már véleményezte olvasmányát: „Az első kép kitűnő olvasmány. A darab vége jól bemelegszik. Az egész darab tele jó helyzettel. Biztos drámavezetés. Erős – most már a magyarság dolgában is kifogástalan – nyelv. Bátor, becsületes szándék. A hatás, mikor leteszem, az első órában

igen jó. De óránként csökken. Külön-külön rengeteg a jó benne. De a részek nem állnak össze. Épp a szándék miatt. Amely ha becsületesen is, olyan irányba fut, ahová a lélektan nem követi. Hogy lehetne segíteni? Nagyon kevéssel. De annak parancsára mégis a pincétől a padlásig át kellene rakni a darabot.” De Majort már nem a kőművesmunka riasztotta, hiszen a főpróbáig eljutott a drámával, Háy személye okán hűvösödött; mert Illyésnek említette Háy politikai szereplésének változatos irányait. Ürügyül persze, mert Major a felső politika áramát már pontosan érzékelte, miszerint a *Varró Gáspár igazságának* szerzője messze visszhangzott a forradalom napjaiban, és elsáncolta magát a kádári idők ellen.

December 27-én délelőtt a szövetség elnöksége és a Népművelési Minisztérium képviselői találkoztak, melyen Köpeczi Béla, az összejövetel elnökeként, a kádári hatalmat képviselte. Tizenhárman jelentek meg az eszmecserén, köztük Bessenyei Ferenc és a később érkezett Gellért Endre, a Nemzeti Színház tagjai. Döbbenetes olvasmány a jegyzőkönyv (OSZK színházi gyűjteményének irattára – szövetségi iratok, fond: 18/68); miközben kérlelhetetlen terror dühöng az országban, a munkástanács vezetőit letartóztatták, Köpeczi Béla a barátságos együttműködés hangvételeiben tárgyal (?), inkább társalog a színháziak képviselőivel. Okát kevésbé Köpeczi mélyen megértő természetében látjuk, sokkal inkább a pillanat taktikus érzékenysége vezette. Illés Béla Münnich Ferenchez, a fegyveres erők miniszteréhez címzett nyílt levelet a letartóztatott írók, értelmiségiek védelmében: „Ezek nem ellenségek! Legfeljebb megtévesztett emberek.” A *Népszabadság* december 22-ei számában megjelent írásra a címzett 25-én válaszolt, a kihallgatások célja: a „gyors és tárgyilagos” tisztázás, hogy „...a nép érdekeit védve rendet, békét, nyugalmat teremtsünk a sokat szenvedett hazában”. Köpeczi tehát a nyugalom és béke követeként beszélt; s a színháziak a nyugtalanító jeleket helyezték a disputa középpontjába. Beszéltek a régi szövetség belterjes, klikkuralmáról, az éppen a területet uraló Hont Ferenc hiteltelenségéről, a lojalitás fokáról s ami fontosabb, a színházi élet légköre nyitottságának igényéről. A magánszínházak lehetősége éppúgy szóba került, mint a művészi önállóság, továbbá a finanszírozás kérdése, s a tanácsi irányítás gondjai és a visszarendeződés jelei. Vita kerekedett az új szövetségi vezetés legális voltáról. Biztosították Köpeczit, hogy a régi vezetés lemondása s az új megválasztása törvényesen történt, ezt jegyzőkönyv is igazolja. Erős érvekkel megvilágították Köpeczi előtt, hogy a színházi és a filmművészeti tagságot érdemes külön szervezetben működtetni.

Egri István és Köpeczi egyetértően említette a párizsi példákat, hogy a bulvár helyett Barrault, Jean Vilar művészi törekvései, Giradoux, Anouilh darabjai igazolják a minőségi munka sikerét. Gellért Endre a megmerevedett státuszrendszer bírálta, részletesen elemezték a színházak vezetőinek helyzetét. Köpeczi a Nemzetiről így vélekedett: „... pillanatnyilag probléma nincs, legalábbis olyan probléma nincs, hogy most azt kellene megvitatnunk, ki legyen, ki ne legyen az igazgató” – tehát a kollektivitás és Major együttműködését helyesli Köpeczi,

majd így folytatta: „...tudomásom szerint nincs ember Magyarországon, aki meg tudná mondani, hogy ki legyen a Nemzeti Színház igazgatója, és a jelenlegi megoldás átmeneti megoldásként – azt hiszem – jó.” Majort nem említi Köpeczi, így szavai mögött az is lappang, hogy idővel változás következhet, s a mostani helyzet nem állandósítható. A jövő homálya, hogy miként, s az is megtörténhet, hogy a választott testület és Major is megszűnik vezetni. Gellért Endre Németh László különös ajánlatáról is beszélt, amit nemrégiben ismerhettünk meg (*A magyar forradalomról*): egy elveszett októberi levelében a színházi bérezés új modelljét ajánlotta a *Galilei* rendezőjének: 25 előadásenként az írói jogdíj növekvő összegét a színészek kapják, hiszen a közös siker igazolása és méltánylása ez. „Amelyet minden téren követni kell: a munkás is így lesz egyben dolgozóvá s vállalkozóvá.” A december 27-ei százötven (!) oldalas jegyzőkönyv kivételes dokumentum 56. öszének színházi krónikájában. „Reméljük, hogy folytatni fogjuk” – mondta zárszóként Köpeczi, de a remény másnap, 28-án összehuttyant, amikor az Írószövetség tagsága Tamási Áron *Gond és Hitoállítás* című memorandumát megszavazta, mellyel az alábbi gondolat is megrengette a kádári vezetést. „A nemzeti függetlenség és a társadalmi rend demokratikus felépítése: ez a magyarság vágya, melyet mi is hordozunk és munkába önteni törekszünk.” Voltaképp az előző napi disputában a magyar színházi élet képviselői mélyen és hasonlóképp gondolták,

Írtuk: december 11-én az Ideiglenes Központi Bizottság ülésén Major Tamást az Értelmiségi Bizottság tagjává választották. Ezen a napon Gábor Miklós feljegyezte: „Major állítólag azt mondta Kádárnak: még két hétig szarja le az intelligenciát, Kádár elvtárs, és nyert ügye van!” (*Sánta szabadság*).

Váteszi tanács, váteszi tanácsos...

„TOMITÓL FÉLEK, a végén még rávesz, hogy lépjek be a pártba” – mondta Várkonyi Zoltán Gábor Miklósnak a január 21-ei naplójegyzet szerint. Azon a hajnalon Háy Gyulát és Zelk Zoltánt letartóztatták, korábban az Írószövetséget (január 18.), majd a színházi szövetség gyűlését betiltották. Majorban pedig véglegesült az ellenforradalom mítosza: fellobbant az antiszemitizmus; Darvas Iván golyószóróval érkezett a Nemzetibe, s őt „ki akarták nyírni” a társulati ülésen... mert a vörös csillag leverését nem engedte... így hát bámulatosan kerek az önigazolás: „...amikor bejöttek a szovjet csapatok, és én rögtön odaálltam a párt mellé – meg is hívtak a Központi Bizottságba...” (*A Mester...*). Arra nincs adatunk, hogy mint a későbbi években, Major Tamás már 1956-ban együtt szilveszterezett volna Kádár Jánossal, de a sajátos majori MUK: lassacskán az írói kollégiumot és az Intézőbizottságot lehagyta maga mellől, és újrakezdte a direktciót: 1957 március 24-én a *Bánk bánnal* megnyílt a sebesültségéből megjavított Nemzeti épülete; a szabadságért való szerveződés és harc népmozgalmát megjelenítő *Dózsa Györgyöt* a forradalom elbukásával a kádári rezsim befagyasztotta; és nem játszhatták tovább Illyés darabját. Az aradi vár pincéjében a végóráit élő szabadságharc történetét, Kossuth és Görgey drámáját, a *Fáklyalángot* a közön-

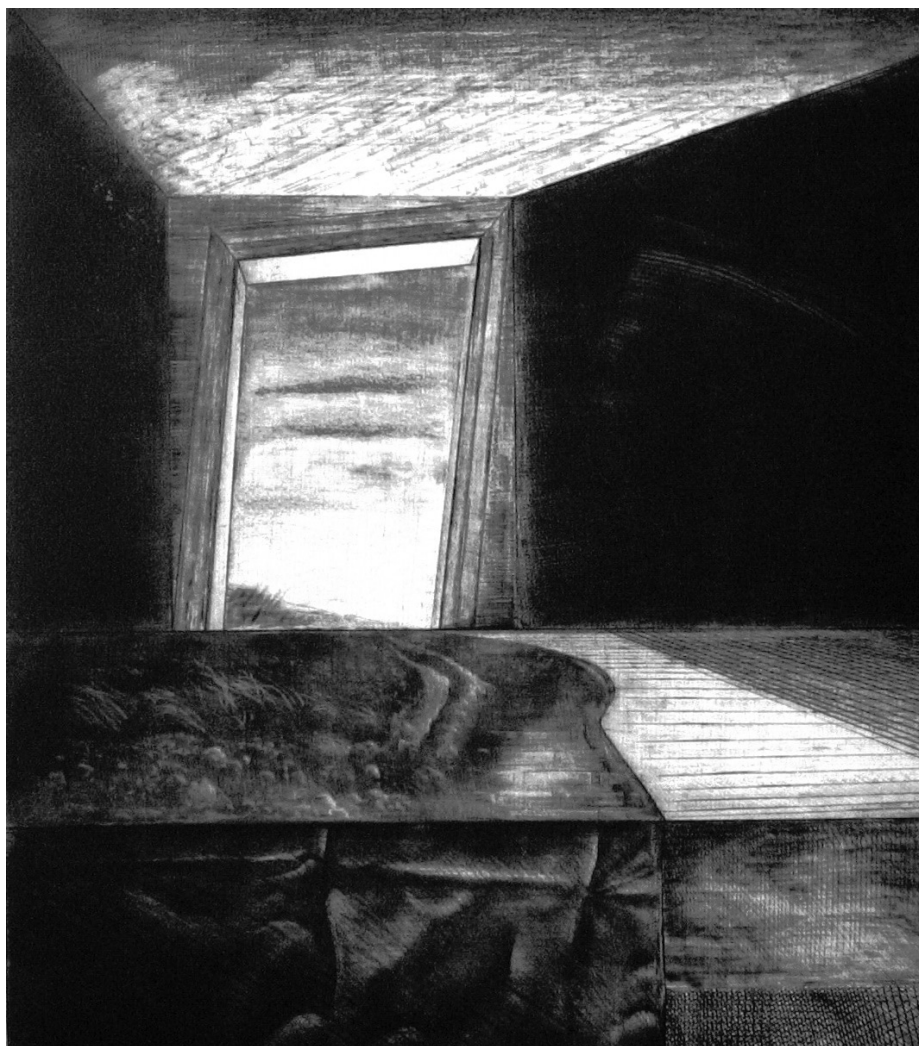
ség március 15-én láthatta utoljára. Major Tamás, aki az elnökségben foglalt helyet a júniusi pártértekezleten a forradalom demokráciaküzdelmét így értelmezte: „A »virágozzék minden virág« az lett, hogy nőjön minden gyom.” S a továbbiakban, hogy Kádár elvtárs is kellő módszerességgel folytassa a gyomírást, Major Tamás Niccoló Machiavelli *A fejedelem című* művét kölcsönözte a pártvezérnek. Aki példázatos tanácsokra bukkanhatott benne, például: „Az uralkodónak mindig egyazon néppel kell élnie, a nagyságokat pedig cserélheti nap mint nap, kedve szerint váltogatva őket, megvonhatja tőlük és osztogathatja nekik kegyeit, ahogy akarja.” Elvtársak, diákok, értelmiségiek, munkások bitófás és berácszott sorsa is igazolja: a „félelemmentes” politika jegyében Kádár János Lenin útmutatásai mellett alaposan és tartósan tanulmányozta a hatalom gyakorlásának reneszánsz iratát. Amit a pártvezető köszönő szavak kíséretében 1957. június 5-én küldött vissza a Nemzeti igazgatójának...

IRODALOM

Ablonczy László: *Régimódi színháztörténet – ÁVH-s irat'okkal... – és Raksányi Kutyával* (Kairosz K., 2012); Ablonczy László: *„Templom, parlament, kánpad-megannyi színpad”* (Kairosz K., 2014); Antal Gábor: *Major Tamás* (Népművelési Propaganda Iroda 1982); Bános Tibor: *A Csárdáskirálynő vendégei* (Cserépfalvi K., 1996); Benedek András: *Színházi műhelytitkok* (Magvető, 1985); Benedek András: *A torréádor* (Magvető, 1987); Berecz János: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel, 1956* (3. bőv. kiad. Kossuth K., 1986); Berek Kati: *Tájkép magammal* (Lejegyezte Ézsias Erzsébet. Papyrusz book, 2004); Csurka István: *Az esztéta* (Magyar Fórum, 2006); Darvas Iván: *Lábjegyzetek* (Európa K., 2001); *1956 a sajtó tükrében* (Összeáll., szerk. Izsák Lajos és Szabó József. Kossuth K., 1989); Déry Tibor: *Két asszony, Szerelem, Niki* (Ciceró, 1994); Farkas Vladimir: *Nincs mentség* (IA, 1990); *A forradalom hangja – Magyarországi rádióadások, 1956. október 23.–november 9.* (Varga László – New York, szerk. Kenedi János. Századvég Kiadó–Nyilvánosság Klub, 1989); Gábor Miklós: *Egy csinos zseni* (Magvető, 1995); Gábor Miklós: *Sánta szabadság* (Magvető, 1997); Gáli József: *Szabadsághegy (Új Látóhatár, 1981/3-4)*; Gellért Endre: *Helyünk a deszkákon* (Szerk., jegyz. Molnár Gál Péter. Népművelési Propaganda Iroda, é. n.); Gobbi Hilda: *Közben* (Szépirodalmi K., 1982); Hágy Gyula: *Született 1900-ban* (Ford. Majoros Éva. Interart K., 1990); Huszár Tibor: *Kádár. A hatalom éveit, 1956–1989* (Corvina, 2006); Illyés Gyula: *Atlantisz sorsára jutottunk – Naplójegyzetek, 1956–1957* (Magyar Művészeti Akadémia–Magyar Szemle, 2016); Kádár János: *Válogatott beszédek és cikkek, 1957–1974* (II. bőv. kiad. Kossuth K., 1975); Kállai (Bóta Gábor–Gervai András–Szigethy Gábor. Budapest Print, é. n.); *Kedves jó Kádár elotárs! Válogatás Kádár János levelezéséből, 1954–1989* (Szerk. Huszár Tibor. Osiris K., 2002); Kocsis L. Mihály: *Van itt valaki – Major Tamás* (Minerva, 1987); Koltai Tamás: *Major Tamás – A mester monológia* (Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1986); Kövér György: *Losonczy Géza* (1956-os Intézet, 1998); Machiavelli, Niccolò: *A fejedelem* (Ford.: Lutter Éva. Kossuth K., 1996 – nyilvánvalóan Major Tamás korábbi kiadást kölcsönözött a pártfőtítkárnak); Magyar Bálint: *Bukásra ítélt siker* (Országos Színháztörténeti Intézet és Múzeum, 1993); Marosán György: *A tanúk még élnek* (Hírlapkiadó Vállalat, 1989); Ómolnár Miklós: *12 nap, amely...* (Gyűjt., szerk. Koltay Gábor. Szabad Tér K., 1989); Németh László: *A magyar forradalomról* (Nap K., 2011); Révész Sándor: *Aczél és korunk* (Sík, 1997); Cs. Szabó László: *Hódoltsági irodalom* (Sajtó alá r., jegyz., utószó Czigány Lóránt. Mundus, 2008); *Shakespeare összes művei. Királydrámák, II. kötet* (Európa K., 1961); *A színház nem szelíd intézmény. Írások Major Tamástól* (Összeáll., sajtó alá r. Antal Gábor. Magvető, 1985); *Szigorúan bizalmas. Dokumentumok a Nemzeti Színház Kádár-kori*

történetéhez (Szerk. Imre Zoltán–Ring Orsolya. Ráció K., 2010); Tardos Tibor: *A tengervíz sós* (AbOvo, 1994);

Ehelyütt is hálával emlékezem Gombos Katalinra, akinek köszönhetően megismerhettem Sinkovits Imre 1956-os forradalmat idéző dokumentumait, írásait, anyagait. Köszönet a segítségért az OSZK Színházi Osztálya munkatársainak, kitüntetetten is Both Magdolnának, az irattári anyag gondozójának. Egykori munkatársam, Kávási Klára, a Nemzeti Színház könyvtárosa sokirányú adattal és tanáccsal segítette Major Tamás életét tárgyaló kutatásom e fejezetét is. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának anyagait pedig Pócz Erzsébet jóvoltából hasznosíthattam. Felhasználtam továbbá egykori beszélgetéseimet Beszenyei Ferencsel, Sinkovits Imrével, Raksányi Gellérrel, a Nemzeti Színház havi lapjában a *Szín-Világ*ban megjelent (1992–1999) emlékezőseket.

Kéri Imre: Titok (rézkarca)